

מס' 169
מס' 22

תפקיד מס' 169

חש'בה: ש'א'ר'ק'א'

מת - חש'בה: ש'א'ר'ק'א'

שם ת'ת: פ'א'ק'ר'י'ז' מ'ש'ה

תוכן:

ה'מ'ן מ'ת'א'ר'י'ק: 1946/11/3 - 22 ע'ה"

ס'ה'ב': 22 ע'ה

ארכיון בן-זרין

חסיבה: אור-קאל

תר-חסיבה: האורא

לם תיך: פלדקרי"ץ משה

ל"ס הייך: 169

סח"ך תמיזים: 22

מכון למורשת בן-גוריון
המדור להיעוד בע"פ

תאריך: 3.11.76
קסטה מס' 4: 156

המראיין: שלמה סנה
המראיין: דר' משה פלדנקרייז

הראיון נערך בתל-אביב, בביתו של דר' פלדנקרייז.
בבקשה דר' פלדנקרייז.

ח. כחדשים לפני שבן-גוריון חלה במחלתו האחרונה, שאל אותי:
"מאימתי אנחנו מכירים?" אמרתי לו: "אנחנו מכירים הרבה שנים,
מ-1950." הוא אמר: "איך זה יכול להיות, אני מכיר אותך רק מזמן
שאהרון קציר מנהל מכון וויצמן, זה הרבה פחות." אמרתי:
"נכון שאהרון קציר מנהל מכון וויצמן, אבל אתה מכיר אותי במקרה אחר, אני
הייתי מנהל המחלקה האלקטרונית של צה"ל, ב"קורדאני" ובתור מנהל
המחלקה הזאת נפגשנו כשאחך באת לביקור." אני הבאתי לו תמונה שצולמה
במקורו. (מראה תמונה) כפי שאתה רואה, הנה בן-גוריון וזה אני מראה
לו את הסיל הראשון שהעפנו אז. והנה יגאל ידין, שהיה הרמטכ"ל
ושמעון פרס היה מזכיר צעיר ונחמיה ארגוב ופרופסור יוחנן רסנר.
את האחרים מאחור קשה לזהות מפני שלא הכרתי אותם מקרוב.
ובכן הכרנו אז, כשהייתי מנהל המחלקה האלקטרונית של "חמד" בקורדאני
והוא לא זכר. הייתי צריך להביא לו את התמונה בשביל לרענן את זכרונו
וגם השמעתי כאזניו הקלטה שלו מאותו זמן.

האם הכרת אותו לפני כן?

לא. הייתי בחו"ל הרבה שנים. למדתי בצרפת ובזמן המלחמה הייתי באנגליה,
ולגבי, השם בן-גוריון היה שייך לפעילות הפוליטית, בהסתדרות
ובפפלגה. אני לא התעניינתי בזפנים ההם כשסחיס אלה. כללית - מבלי
להתייחס אישית - לא אהבתי זאת. נראה היה לי שאלה אנשים מעיירות
קטנות שמשייכים את הוויכוחים ואת הקריכות. וככן, לא החשכתי אותו
ולא ידעתי אותו, לא הכרתי אותו כחור בן-אדם. נעשה שהיה כך היה:
אהרון קציר הפגוח, היה ידיד שלי ומוקיר שלי, כשם שאני מוקיר
וידידו. יום אחד, בשבת אחת, היינו אצלו בבית מפני שהוא הזמין
רופא למחלות פסיכוסומטיות, אינני זוכר את שמו, שבא מהולנד לישראל.
כיום הוא פרופסור בישראל. אהרון/מאוד החשיב את התיאוריה של
העבודה שלי והיה מרצה על כך לעתים קרובות ובמקומות שונים.
כן, פעם נאיתי לציריך, ירדתי מהמטוס וכאיתי העירה למסעדה
לאכול. משישכתי שמעתי את שמי ולא הבינתי כיוון שלא הודעתי

על בואי. חשבתי שנדמה לי בפני עיניי. אם כי מעולם לא קרה לי להיות כה עייף, שוב שמעתי קולות קוראים בשמי, פעם ופעם שניה. הסתכלתי וראיתי את אהרון קציר יושב ופולל יושב ציר מבית הנבחרים השוויצרי וכמה ידידים של אהרון, פרופסורים, והוא מרצה להם על יסודות השיטה שלי. וככן, בשבת אחת כשהיינו בביתו של קציר ושוחחנו באופן חיאוורי על נושא הפחלות הפסיכוסומטיות עם אותו מומחה וקציר הציג את משנתי בחיוב, מסקין והגברת מסקין היו שם, גב' מסקין אמרה לאהרון קציר: "אם אתה כל-כך מחשיב את עבודתו של משה, למה לא תדאג שהוא יטפל בבן-גוריון, הוא סובל בגב כל הזמן, היה כבר פעמים אחדות בבית-חולים "חל-השומר" והולך עם חגורות, סובל ומחענה, למה לא תקח את פלדנקרייז אליו?" והוסיפה: "אני כתבתי לבן-גוריון והוא ענה שהרופאים יעצו לו לא לפנות לאדם שאינו רופא. קציר אמר: "או, זה רעיון טוב מאוד". הוא הלך לבן-גוריון ואמר לו שחייבים לעשות משהו, על מנת להפיץ את הדבר בישראל. לאחר שהסביר את העניין אמר לו בן-גוריון: "הבט, אני מעריך אותך, אהרון קציר, ויודע את ערך לפדע בישראל ואם אתה אומר לי שהדבר חשוב, ודאי שזה נכון, ולכן זה עוול שלא נעשה עד עכשיו שום דבר. נדבר איתו. חביא אותו ונראה".

לפחת היום הזמינו אותי ובאתי. אמר לי בן-גוריון: "תראה לי מה זה". עניתי, שזה מסובך מדי להסביר, אבל יש שלוש דרכים שבהן אתה יכול להתחקות על העניין. האחת, אתן לך רשימה של מאה איש שטיפלתי בהם ומדבר עם כל אחד, עם מי שאתה רוצה. תיקח מהם עשרה או חמישה ותחקור אותם. השני, מזה לא תדע הרבה על השיטה. אבל תדע שזה חיובי. גורן השניה - הנה יש לי שני ספרים שלי שיצאו באנגלית, אתה יכול לקרוא בהם ויהיה לך מושג יותר טוב כמה העניין. הדרך השלישית - אפרו לי שאתה סובל בגב, תנסה כמה שיעורים ותראה. תבחר משלושת מוכרים האלה כמה שאתה רוצה". הוא אמר: "תן לי את הספרים". מספר ימים לאחר זאת טלפן לי בן-גוריון. שאלתיו ואן לבוא. ושמעתי אותו שואל את פולה: "איפה אנו גרים?" ואחרי כן: "ברחוב קק"ל". ושוב: "מה מספר הבית?" והוא חוזר על תשובתה של פולה: "מס' 17". נכח זה התחיל. לא רק שהוטב לו, אלא שאחרי שלושה או ארבעה שבועות חזק את החגורה, שהכבידה עליו, ועד סוף ימיו לא חגר חגורה. אני מושב. מס' 17, שהוא היה אדם עם נחונים טובים, הוא לא היה שגן

...
זאת נכ לא היה רזה.

אבל הוא היה תלמיד טוב? מקשיב?

לא רק מקשיב. אני לפדתי להוקיר אותו במישור היחסים שבין תלמיד ומורה.

לפרוח שבהחלה לא היה לי שום יחס אליו. מלבד כאל ראש-ממשלה. לבסוף
צמח יחס של ~~הערכה~~ ^{הערכה} ~~ידידות~~ ^{ידידות} מן הכלל אליו. מצאתי שבמשך השנים שהכרתי
אותו, האיש הזה לפד כמה פעמים יום יום. לא רק לפד. ובכל עניין
שדיברנו ביקש ספר יטודי, ^{היה} יושב עם הספר וקורא, כותב הערות ומוציא את
התמצית. לא מתעסק בכל דבר, אבל בכל ספר רציני מוכן להתעסק ברצינות.
אני הושב שזו סגולה יוצאת מן הכלל לשבת וללמוד מתוך רצון ואהבה
לעניין. לא רק לקרוא אלא פשוט ללמוד. עשה סימנים בספר, היה לו
נייר לידו והיה רושם בו הערות ומחשבות משלו.
בעיני גדל האדם עד למאוד. במעמדו ובגילו, להתעניין במדע, פילוסופיה,
כילוגיה וכו', ללמוד בכל שעה חופשית ולקבוע חוק לשעות כאלה, עשה
אותו לאדם רם מעלה. לדידי, יותר איילו מהישיגיו המדיניים.
ד. נתי הוא לפד? כלילה? במשך זיוס?
ה. כלילה לא היה נרדם. היתה לו קופסה עם איזה ק"ג של גלולות שרופא
מאריקה נתן לו. היה קורא במיטה. עיקר עבודתו הייתה ליד שולחן
העבודה.
ד. אני מניח שאתה אסרת עליו להשתמש בגלולות?
ה. לא, אני לא אסרתי, מפני שאני יודע שאנשים מחרגלים להן. הוא
בעצמו אסר על עצמו בסוף. אבל שנים, אולי ארבעים שנה הוא לקח את
הגלולות האלה והיה לפעמים נשאר ער. היה יושב ליד השולחן ולומד
ואחר-כך, כשהיה מתעייף, שוכב במיטה וממשיך לקרוא. ליד המיטה שלו
היתה ערימה של ספרים והוא היה קורא, לא ספר אחד עד תופו, אלא
כמה ספרים בעת ובעונה אחת.
יוס אחד התחיל להרגיש הזכרון שלו נפגע, הוא התקשה בייחוד לזכור
שמות. בסוף לגמרי היה אומר לי: "הבט, כאילו עיר אנחנו גרים,
שאני רוצה לכתוב חל-אביב בתאריך הפכתב, אני לוקח עתון ורואה
שכתוב "חל-אביב" ואז אני זוכר שזה חל-אביב".
הוא התאונן הרבה על הדברים האלה כחודשים האחרונים של חייו. זה
הפריע לו מאוד, אבל החליט הזכרון התחילה זה מכבר, לפני כ-15-18
שנים, היה מתחיל לשכוח שמות. אמרתי לו: "הבט, ספ השנים שאתה
לוקח, מחליט את הזכרון". אמר: "מה, אתה מבין בתרופות?" אמרתי:
"אני לא מבין בתרופות, אבל אני יודע שהתרופה הזאת, במשך השנים,
מתלישה את הזכרון." שנים אחדות אחרי זאת ביקר פה הרופא מאריקה,
שנתן לו את הגלולות בימים שכן-גוריון בר באמריקה. בן-גוריון
של אותו. תשובתו היתה: "וודאי". בן-גוריון שאל: "למה לא אמרת
לי? הרי לקחתי את זה כל כך הרבה שנים!", הרופא ענה: "אכל אתה
רנית ליסון". ובכן, באותו יום החליט בן-גוריון שלא לקחת את

התרופות. כלילה הראשון לא ישן, גם כלילה השני לא ישן. לא ביום ולא כלילה. כיום, נימנמס קצת, אבל לא ישן שני לילות. כלילה הצליח החליט ^{לשכך} יכול לעמוד בזו יותר ושיקח גלולה. אבל חוץ כדי שכיבה אחרי הצהריים נרדם וכשהתעורר אמר: "היתה לי שמחה פזו. הנה נרדמתי כלי גלולה. ואם אני יכול להרדם כלי גלולה פעם אחת, אני יכול כלי גלולה בכלל." והוציא את הגלולות מכלל שימוש.

ש. נדמה לי שכחלק האחרון של חייך היה צמחוני - זה בהשפעתך?
ח. לא בהשפעת. בשנים האחרונות, אחרי מות פולה, הזמין אותי לאכול איתו פעמים רבות. בחייה סעתי אצלם כמה פעמים. נשתיא לא היתה - לא רצה לאכול בודד. פעם שאלתי אותו: "למה אתה אוכל כך? הרי הית אוכל בשר, הן יכולים להכין לך". אמר: "הבס, אני כל השנים אכלתי מפני שפולה רצתה שאוכל בשר. אני אי פעם לא נהניתי מזה במיוחד. אני לא אוהב בשר אבל למענה אכלתי. עתה, שאיני מפלא אחר רצונה, אני מבכר לאכול את מה שרצוי לי". כך היה צמחוני, לא מחוץ הכרה. אלא פשוט מפני שאזכ יותר אוכל צמחוני.

ש. אתה, דרך אגב, דוגל בצמחונות?
ח. לא. אני נגד רוב דייאסות ההרזיה שעושים. זה עניין אחר. מפני שכולן נזיקות לבריאות. יש אנשים שצמחונות טובה להם ויש שצמחונות מזיקה להם.

ש. בהתחלה עבודתך עם בן-גוריון, היתה הולך אליו לירושלים?
ח. גם בירושלים. (בירושלים הייתי רק בימים גורליים - למשל. כשיצאו מארם-א-שייח. היתה ישיבת ממשלה והוא לא יכול היה לזוז מירושלים. היה עייף מאוד ובקש ממני לבוא לירושלים. זה גם כן סיפור יפה ומעניין. כשבאתי ישב עם דיין, אשכול, ספיר ויעקב. הוא התנצל לפניכם, עזב אותם באמצע והלכנו. איזנהאואר טילפן באותו רגע... נגיע לזה.) וככן, בהתחלה. אחרי שראה שאני כל-כך עסוק, שהיו לי הרבה אנשים שנחנקו אמר: "אתה מבסל את הזמן לבוא הנה - אני אבוא אליך". והוא בא. כל הרחוב יצא, והילדים עמדו מסביב למכונית שלו. היו מאות אנשים. ופעם שניה - אותו דבר. מיוזמתי אפרתי לו: "תראה, אני לא רוצה. זה לא ליכודך שכל הילדים יבואו מסביב למכונית. אני לא הולך לאף אחד, זה נכון, אבל אליך אני אבוא". וככה המשכנו ועד הסוף הייתי בא אליו.

ש. כמה פעמים בשבוע או בחודש היית בא?
ח. בהתחלה, בזמנים שלא הרגיש טוב, או כשהיה עייף, הייתי בא כל יום.
ש. "לא טוב" פיסית או מבחינה נפשית?
ח. זה אותו דבר.
ש. למשל, עניין הצעדות - זה שלך?

ח. זה וודאי! אבל יש עוד. עכדנו בצורה כזו שלעולם הגדול לא יצא דבר. עכדנו להשיג חפסוד משוכח ולכן עכדנו גם על הזכרון לעל עוד דברים רבים. אחת שואל אם דיכרנו על דברים פוליטיים. בדרך כלל על דברים סודיים לא דיכר איתי. לא ישב ודיכר איתי פוליטית. ^{אני} על עניינים אחרים כן. ועל עניינים אישיים ועל אישים - הרבה מאוד. לפשל. ^{שחוח} על דיון, ארגוב (נחמים), אחרי מותו ולפני מותו. היו הרבה שיחות מעניינות מאוד, הרבה אנקדוטות על אכא אבן סיפר לי. כך סיפר שאכא אכן התנגד לחכנו של נאום אבל סירב להצעתו של בן-גוריון שאחר ישא אותו במסומו. לאחר הנאום סילפן בן-גוריון לאכא אכן ואמר לו: "שמעתי אותך ושכנעת אותי שצדקתי". אבל כל זה החליט לעבודה. בעקיפין, המדובר היה שייך לנושא שבו עכדנו.

ש. כמה זמן הייתם מבלים בטיפול כזה? שעה? שעהיים?

ח. לא, לא. כשלוש רבעי שעה.

ש. וזה כלל התעמלות והפעלה, או גם שיחה?

ח. זה, בדרך כלל. עבודה כידיים. כמגע ישיר שלי על גופו. יש לנו חמי טכניקות. בעיקר כשאני עובד עם אנשים באופן פרטי, אני פועל על גופו של המטופל, בעצם, גופו מגיב על מה שאני עושה. וזו התועלת - ולא מה שאני עושה. מה שאני עושה הן תנועות פשוטות של משיכה, לחיצה, מבע, הוראה: "שים לב מה הנך עושה". כרגע זה. מה הנך עושה בעין, בכתף ואם לא הצאת תנועה לא נחוצה? בדרך כלל גם לא אינד - אני רק אגע בשני האברים בכתף-אחת עד שהוא יבחין בדבר. היו גם הרבה מאוד שיחות. הוא היה שואל: "למה אתה עושה את זה? ולמה זה משפיע?". היינו ביחסים כאלה שיכולתי לדבר איתו חופשית (כמובן, בלי זה, בעבודה שלי, אי אפשר). פעם אמרתי לו: "הבט, אחת לא מבין. אחת יודע מה הסיבה שאינך מבין? מפני שאתה לא מרגיש. אחת לא חש. אחת לא שם לב. בזמן שאני עושה לך משהו אתה חושב על דבר אחר. אינך שם לב, לא חש, לא מרגיש. וחז"ל אמרו: "שומע אינו מרגיש". לא אמרו: "שומע אינו מבין". אם אינך מרגיש, עם איזה נחונים יכול אתה לחשוב? יכול אתה לעשות רק אותו הדבר כמו קודם. ורק אם אתה שם לב, כך שאתה מבחין, מכיל ויודע מה הזכדל של העשייה הקודמת וזאת, אתה לומד. אבל אם אינך מקשיב לעצמך, אז התנועה היא שינוי קל, הרגשה טובה, ולמחרת צריך לחזור על זה עוד פעם. הוא אמר: "אני מאמין בך, לכן אני לא צריך לחשוב". אמרתי לו: "הבט, אחת יודע למה אתה מאמין בך? מפני שאתה לא מבין מה אני עושה - מפני שלו היית מבין היית יודע. לא צריך להאמין. אם אתה מאמין, לי זה סימן שאינך יודע, וזה לא שורה כלום".

ש. אמת דבר גדול מאוד. כל אמונה זה עניין של חוסר ידיעה.

זה עניין במוכן התיאולוגי. אחת מאמין בפני שאחה לא יודע מה שלמעלה.

ח. תראה, אני מאמין שהמאמינים של הרמב"ם נכתבו בחכונה רבה ו"אני מאמין באמונה שלמה", מאמינים בדברים שאינך יכול להוכיח.

ט. כל דבר שניתן להפיסה בחוש ובפחשכה, צריך להכין אותו ?

ח. לא. אבל יש דברים שאי אפשר להבין ואפשר לדעת. למשל, אהבה, יופי,

אחה לא יכול להבין איך אחה חש שזה יפה, מדוע אחה אוהב אשה זו

ולא אשה אחרת. אחה לא יכול להכין זאת לאמתו של דבר. מה ההבדל

בין ידיעה זו וידיעה אחרת ? התודעה. מהמלה "ידע" זה אותו דבר.

ט. סליחה, עוד דבר אחד, זה כן חשוב לפען ההיסטוריה. אחה בשיטה

שלך, בעבודה אינני מכיר אותך, אינך דוגל רק במשמעת, אלא גם

בהכנה... של...

ח. להיפך, אינני מסתפק על משמעת בכלל ואינני משתמש בה. אני מלמד שיש

שרירים רצוניים, שרירים שנישעעים לך כשיש לך כוונה לעשות, אני

טוען, שלמי שיש כוח רצון חזק, יש לו יכולת קסנה. הוא מאמץ את

רצונו כדי להתגבר על החוסה חוסר היכולת.

ט. דווקא לכן-גוריון היה כוח רצון חזק, חזק מאוד.

ח. אני נאבקתי איתו, לא היה לו כוח רצון אלא כשהתגבר על חולשה

פנימית. היה לו דמיון חי שהיה מאפשר לו לפעול ולעשות. מפני

שראה את הדבר בדמיונו ברור כל-כך ופשוט וזה הכריח אותו לעשות.

אכל רצון - וודאי שהיה לו כוח רצון כלכל אדם, כוח ביצוע, אבל

נחיים הפרטיים הוא לא השתמש בכוח הרצון. היו לו הרגלים טובים -

וגם למד כמה ממני.

ט. והיה מדויק ?

ח. והיה מדויק. אבל אנחנו עשינו את זה קודם. לא בחור הרגיל אלא

בחור דבר כללי. הוא טען שאין לו זכרון. אמרתי לו: " הבט, אחה

הראה שהזכרון שלך הוא סלקטיבי ולכן זה לא בעיה של זיכרון

כעצמו אלא יש בזה מעורבות רגשית וכל מיני דברים. עכשיו הזמן

לחטט בזה. הנה יש לך המדף הזה עם הספרים שליד השולחן שלך. אחה

מכיר את הספרים ? " אמר: " אני מכיר כל ספר. " " טוב, אל תסתכל.

העצום את העיניים ותגיד לי באיזה סדר מונחים במדף הספרים. "

והוא ידע. איזה חמישים ספרים היו שם. ידע את הספרים לפי הסדר.

אמרתי: " ובכן, אחה רואה שיש לך זכרון נפלא ? אלא מה, אחה לא

לא יודע איך משתמשים בו בדברים אחרים. שהיום תעשה כך. הספר

הראשון, אחה רואה המספר הראשון שאתה רוצה לזכור. ובכן, מהו

המספר שאתה רוצה לזכור, חשים אותו שם. מהו השם שאתה לא זוכר -

חשים אותו בספר השני. וכך בכל ספר חשים את הדברים שאתה לא

זוכר. בכל אחד ואחד חשים מסימה ותראה למחרת בבוקר. בפעם הבאה,

נראה. אני אשאל אותך מה נמצא בספר זה ומה נמצא בספר זה ותראה

Handwritten signature/initials.

- ש. אין לך כל בעיה" . וכך הוא עשה.
- ש. אובדן הזכרון היה ממש בשנים האחרונות שלו ?
- ח. לא. בעיית שמוח היתה כבר לפני 12-15 שנה. אנחנו עשינו עוד הרבה דברים מעניינים. לא גמרנו עוד את עניין הנסיעות שלו.
- ש. כבקשה, כן.
- ח. ובכן, הוא הסכים שאני אבוא אליו. במשך 18 השנים שעבדתי איתו, הוא לא החטיר שיעור אחד.
- ש. סימן שהוא לא היה חולה כל-כך ?
- ח. מה זה סימן למחלות ? איני רופא, אני משפר את הכריאות על ידי סיפור היכולת.
- ש. גם בזמן שהוא הרגיש לא טוב ?
- ח. איזו שאלה ? רוב הזמן יהיה כהל-אכיב כשהרגיש טוב או לא טוב, היו זמנים שהיה כא משדה-בוקר הנה רק כדי לקבל שיעור.
- ש. אתה גם נסעת אליו לשדה-בוקר ?
- ח. פעמים רבות. הוא השתמש בי גם במובן הפוליטי לעיתים קרובות. אספר לך אחר-כך סיפור יפה מאוד בנידון. יום אחד היה צריך לאחר; אמרתי שקבענו את השעה, הוא היה צריך לאחר כרבע שעה, שלח שליח והודיע לי. עכשיו, מבחינת היחסים - אני לא הושב שכמסך השנים קרה שאני אשאר מאחוריו כשיוצאים בדלת והוא יצא לפני. בכל נקום ובכל דלת. תמיד, וכשאמרתי ¹⁵ לא פעמים רבות: " זה לא נעים לי, תעכור" הוא אמר: " ראשית, אתה הפורה. שנית, אתה בכית שלי". והוא נתן לי תמיד לעכור ראשון. אכל, לא ראית שהוא עושה מזה עסק, אלא, פשוט, בתור בעל בית, לא עלה בדעתו אחרת. בזמן שהוא הכין לי אוכל הוא הכין לי אותו העצמו. היו גם אנשים שעזרו לו במשרד הכסחון, וכך הלאה אבל הוא העצמו הלך לבשל את הביצה. וכשגמרנו, הוא הלך לרחוץ את הכלים.
- ש. אתה הצעת לו מה יאכל ומה לא ?
- ח. אני רק דברתי איתו. היו הרבה שיחות תיאורטיות, מפני שבכבודה שלי הכל בנוי על זה שפעילות מערכת העצבים והשריה עם הסביבה הם הדבר החשוב. ולכן, כל מה שאדם יודע, במובן של מודעות, שהוא מכין את הקשרים ואת היחסים, כך קל לו יותר לשנות את ההרגלים. לפעם, כשכנין היה מדבר בכנסת, בן-גוריון היה חוצב להכות נגד כל מה שהיה אומר. היה מציג אותו בתור מוקיון. וכזמן שעבדנו על עניינים כאלה. על אופן עשייה ומחשבה, ארגון עצמי, כוח רצון וכיוצא, אמרתי לו: " הבט, רק שלוש דברנו על זה שאחא עושה דברים באופן הומפליסיבי, זאת אומרה, אתה עושה דברים באופן - שאנשים נוראים - ספונטאני, אלא שהם גם קומפליסיביים - כשאחא לא יכול לשלוט. אתה אומר לפני שאחא חושב, זה מראה שאחא קומפליסיבי ביותר, ופעם אתה תעשה לך נזק שאיש לא יוכל לעזור לך לתקנו.

אם אתה רוצה להיות אדם, בן-גוריון מושלם, לא חשוב שתהיה יותר טוב ממישהו אחר, עליך לשים לב לפני שאתה מדבר, האכ אתה חושב שאתה צריך להגיד את זה, או שאתה עושה את זה מפני שאתה לא יכול לעמוד בזה. "הוא אמר: "אני חמיד חושב". אמרתי: "לא. אראה לך מתי אתה לא חושב. אחמול, אני שמעתי ברדיו את חשובתך לבגין, ואתה יודע מה שאמרת? "הוא ענה לי: "וודאי". אמרתי: "תאר לך עכשיו שאתה שוכן אמר, אמר דיין. לדיין היית עונה אחרת לגמרי. היית עונה לעניין. לבגין לא ענית לעניין. כי אם לבגין. וזה לא ידעת. וזה קומפלימנט."

ואתה יודע, הוא לקח את זה ברצינות. אתה יכול לראות את התאריך. למחרת היום הוא אמר בכנסת, וכולם השתוממו; "בגין ולח"י הם פטריוטים כמו כולנו". הוא יצא מנדרו ואמר שובגין הוא ישר עם עצמו כיחר הפטריוטים הישראליים, למרות שההשקפות שלהם אחרות. דברים כאלה נעשו הרבה פעמים. אתה יכול למצוא אותם. מפני שככל העיתונות התפלאו על כך. יש דברי הכנסת.

אני לא קבלת גרוש על הטיפול כבן-גוריון. וכמשך השנים אני התרגלתי לזה וכבר לא חשבתי על זה, אבל מה שחרה לי, שהוא לא התעניין אם משלמים לי או לא. וכסף, שנה לפני שמת, סיפר לי כמה כסף יש לו בכנק. הוא אמר לי את הסכומים שיש לו, מפני שאני טענתי שהוא מוציא כל כך הרבה ספרים והוא לא יודע שום דבר על ההכנסות מהספרים האלו, ולא יודע על שכר-סופרים. אז הוא אמר לי: "יש לי כל מה שחנן. מה זה חשוב לי. ישתמשו בזה לצרכים." הוא מאמין באנשים שמחזיקים בזה.

ננעת פה בניהודה מעניינת. בן-גוריון היה ידוע כאדם הנדחה על-ידי יצרים עזים - חימה. כעס. פעם טען עחונאי ב"מעריב" שבן-גוריון נפשו זקוקה למוקד של עויינות וחמיד נמצא לו מוקד בזה. פעם לבון שקרא לו "זמרי" ופעם שרת, בגין, אשכול - מה דעתך?

זה לא, אני לא ראיתי אותו כועס. אני הראיתי לו, אמרתי לו: "אתה עונה לא לעניין". ואז, אם שמת לב, כפרשת לבון הוא דיבר חמיד על כך שאין לו שום דבר נגד לבון, הנושא הוא העיקרון, שלקחו איש, שלא נחננו לו להתגונן, שהעלילו עליו וכו'...

לכן, מה שאנשים אומרים - הם לא הבינו את המאמצים שהאיש עשה, לעצמו, שהיה לו ברור שהוא לא באופן אישי נגד... הוא חמיד נר עיקרון, נושא. זאת, כדי לכדוק עצמו שלא עושה זאת מחוך יצר.

אני חושב שיחסו לאשכול אחרי עשרות שנים של קשר טוב פחות או יותר, היה נפרד מעניין העמדה, לא היה חסר יצר השנאה?

זה כדיוק כך. גם אם זה אמרתי לו פעם: "אתה רואה, כמה פעמים נצחת לעשות את מחשבתך מכוונת לעניין ולהכדיל אותו מהאיש שאליו אתה פונה. אבל, גם זה אמרו אצלנו: הלומד כשהוא זקן

כוחב על נייר מחוק. כך אתה - אתה לא שם לכ. אתה מאמין לי ולא שם לב. ולכן צריך יהיה לחזור על זה עוד פעם. ועוד פעם ועוד פעם עד שחוכל".

ז. לעניין אישי - פוליטי, כמו זה שהוא יום אחד השלים עם בגין - על זה הוא דיבר איתך ?

ח. זה היה נושא שעליו דיברנו אולי עשרים פעם, והוא לאט לאט עשה מאמצים, וראה שבעצם מה שהוא מדבר היה בודק למחרת. אני לא הייתי נכנס לפרטים. הייתי משאיר אותו שיחשוב על מה שאמר, ושיענה את אותה החשובה לדין. פיד אחרי זה - זה היה הוא ששיכנע את עצמו לאט לאט להשלים עם בגין. לי הייתה הרגשה נפלאה מזה.

ז. אתה חושב, שאתה האיש היחיד, או כמעט יחיד, שהוא היה מוכן להודות באזניו על שגיאנו ? אתה גרמה לו שינחח את עצמו ?

ח. זה וודאי, אבל הוא עצמו עשה את הניחוח. למשל, העניין של ארנוב. נחמיה - פח. הוא היה הולך אל עברו כל פעם במשך שנים. והיה מכריח את הממשלה ללכת אל קיברו. אז סיפלתי בו קשות בעניין זה. הוא פעם אמר לי (הוא ישב בחוץ הכורסה כחחחחחחח, כמו שהיה מתפשט לעיהים קרובות כשאני הייתי בא בכוקר או בערב, שהיה כלי בגדים או שהיה רק כבגדי שינה) דבר בכנות: " הבט, ארגוב נעשה אצלי חלק ממני. מי חשב שלנחמיה יש רגשות ומחשבות בשלו. אני לא ידעתי - לא נתתי דעתי על כך."

- ו. זו טראומה מאוד בעניינה. אני הייתי בשיבת הכנסת, אני חושב, ראיתי אותו פעם יחידה, ואני חושב שזיכור גדול ראה אותו פעם יחידה, כשהוא בכה.
- ח. אני חושב שהוא גם הרגיש איזו אשמה בעניין. אני לא יודע כדיוק. אני יודע רק שהיו שם דברים שונים. ובכן, איפה אנחנו בשאלות שלך?
- ז. אני חושב שאתה עומד לשאלה אם דבר איתך, אם החיפץ איתך בעניינים פוליטיים.
- ה. בעניינים פוליטיים, אף פעם לא לא החיפץ איתי. אבל הוא השתמש כל בנושאים פוליטיים, ...
- ז. כמו, למשל, לגרש בלתי רצויים?
- ח. לא. אף פעם לא התערבתי בזה.
- ז. שאתה פה, והוא צריך אותך עכשיו - לזה אני מחכוון.
- ח. הו, זה הרבה פעמים.
- ו. לזה אני מחכוון.
- ח. אבל היו גם דברים יותר חיוביים מזה. למשל, יום אחד הוא מסלפן לי ואומר: "חבוא לשדה-כוכך לשבת" אמרתי לו: "הכס, קשה לי. אני כל השכוע עובד קשה. לנהוג לשדה-כוכך וחזרה כשביל להיות אתכם בארוחת צהריים, לכמה שעות זה...".
- ובכן, הוא אומר: "לא. אין בעיה. ז'ילבר (השגריר הצרפתי) נוסע עם אשתו, הוא יבוא ויקח אותך". אמרתי: "אם כך - טוב".
- ז'ילבר, נה כן, היבל אצלי 6 חדשים שיעורים. הוא בא ולקח אותי. הייתה לו אשה ערכיה שלא אהבה את כל הדבר הזה. היא דברה באופן די גס על פולה. אבל, לא חשוב. אני חואל את ז'לבר: "מה פתאום הזקן מזמין אותי אתך - אם אתה נוסע לספ, זה עניינים פוליטיים, אז למה הוא מזמין אותי לארוחת צהריים?"
- הוא אמר לי בצרפתית: "אל תדאג, השועל הזקן יודע מה הוא עושה".
- אמר אני לו: "אתה יודע מי עוד יהיה שם?" והוא אמר לי: "כודרוב, השגריר הסובייטי". הוא רק בא אז לארץ. מזה חודש או חדשים שהוא היה בארץ. "תראה, הוא וודאי יודע מה הוא עושה".
- כאנו מוקדם, זאת אומרת. לפני ארוחת הצהריים. בן-גוריון קרא לכודרוב, לי ולז'ילבר לחדר העבודה שלו, והתחיל לדבר, ולבסוף התחיל לספר על התיאוריה של העבודה שלי. אתה מבין? הוא היה פוטר להזמין אותו לביתו מפני שזה הנוהג, אבל לא רצה לדבר איתו. מכיוון שאני מדבר רוסית וכודרוב מהנדס. כודרוב סיפר לי שהוא אוהב לצוד וכל מיני "מעיינסאס". וז'ילבר עמד והסתכל בהמונות וצחק. ראיתי שהוא צוחק לעצמו. אחר-כך כודרוב ניסה להתגונן. הוא אמר לבן-גוריון: "חסלה לי, אבל הכס, יש סקנדלים

בכל הטטחיס בארץ, כמו בכל הארצות. אבל למה בצה"ל הכל כל-כך בסדר שלא שומעים שום דבר, אף פעם לא קרה שום דבר? " במהרם לענות לו בן-גוריון אומר לי: " ובכן, אולי חכאר לו אתה. אולי הוא יבין יותר טוב". וככה יצא שהוא ניצל אותי כדי להשתטט מלדבר איתו על נושאים של צה"ל, דברים שלא היו נוהגים לו אז. כשגמרתי איתי לבן-גוריון: " בבט, פעם עשית זאת - בסדר. פעם שניה תגיד לי, אם אתה רוצה להשתטט בי. אני אינני יכול לעשות דברים כאלה". אמר: " אין דבר, זה לטובת המדינה".

האם היו ביניכם שיחות על מהות החיים? השקפה על חפיסת העולם בעניינים שאינם פוליטיים? למדל, אתה יהודי המאמין במציאות הבורא, נדמה לי שלבן-גוריון היו בעניין זה השקפה מסוימת. האם מתוך הדברים שאתה עוסק בהם הוא הגיע אחר לשיחות בנושאים כאלה?

כן. אני אינני משוחח בדרך כלל, יש לי שיטה הכוללת את כל החודעה. לכן, אני חמיד, גם כשאני מדבר באופן חיאורטי, אני נותן דוגמא, כדי להראות לאדם, שבמעשיו הוא איננו תואם את מה שהוא בעצמו אומר. וברים כאלה. אני אינני משכנע את השני לקבל את השקפתי, אלא אני מביא אותו לידי כך שהוא יכול באופן חודעתי לשפר את היכולת שלו, האופי שלו והגישה שלו. אני לא מעוניין לשכנע. זה, באופן חיאורטי, מחוץ לתחום שלי. אני טוען שאם הדבר הזה לטובתם של האדם, כרגע שהוא מודע לקשרים של מעשיו ונוכח שזה לטובתו, או מרגיש שהוא עושה שגיאה - הוא יכול לפעול אחרת, מפני שהוא כעת מודע. אני אינני אמור בכלל לתת לו דוגמא. אני אף פעם לא מדגים, אלא אומר: ~~אני~~ זה לא שייך לעניין. אני יכול להיות אידיוט ובכל זאת להגיש לך ובר שלך הוא חשוב. ודברים כאלה בכלל. גם במוכן זה אני טוען חכמים, הם אנשים שרוב הזמן אומרים דברים חכמים, אבל הם אומרים לפעמים דטויות הרבה יותר מאשר טיפשים. לפעמים טיפש אומר חכמה שזה יותר מחכמה של אחר, כך שזה עניין של יחסיות - כמה פעמים האדם חכם במחשבתו וכדיבורו וכמה פעמים הוא טיפש ביחס לעצמו, כן שאנשים יחדבו אותו לטיפש או לחכם. האם היו לנו שיחות על אלוהים? היו לנו.

כל ייעוד האדם?

ווראי. לאורך כל הדרך. לא היה יום שלא היה. אבל זה אף פעם לא מתבטא בשיחה. לעיתים רחוקות בשיחות חיאורטיות. הוא דיבר על זה כשהיו עוד אנשים. היו הרבה פעמים שהוא היה מעוניין שאנשים יעצו אותו. למשל, נכון. בא פעמים-קלוש. בסוף ימיו של בן-גוריון, ובקליט את השיחות שלי עם בן-גוריון.

אני זוכר שפירסמו בעיתון שגם את עמוס חכם שלח אליך?

את עמוס חכם שלח, והוא הכחית גם את דיין לכוא אלי. דיין לא

רצה לבוא מודם לכן. זה סיפור די ארוך. יום אחד אני בארתי לו את יסודות השיטה. זה היה בשבת. היה לי זמן והוא שאל ובארתי לו דברים בצורה שונה. אחר-כך הוא שאל: " אבל איך אתה יכול להוכיח לי שזה נכון ? ", אמרתי לו: " זה באמת קשה, אבל אם אתה מוכן לעשות את הנסיון, וזה לא קל, אז תיווכח". אמרתי לו: "אתה מכיר את משה דיין ? ", והוא אומר: " מה זאת אומרת ^אאני מכיר את משה דיין ? " אני אומר: " אבל אתה יודע שאני לא מכיר אותו, שאף פעם לא דברתי איתו, אף פעם לא פגשתי אותו, הנה אני אראה לך את היסודות של השיטה. למשה דיין קרה אסון והוא איבד עין. איבד עין לפני הרבה שנים. בעין אחת לא יכולים לראות משני הצדדים שווה כמו בשתי עיניים, וגם באופן סטריאוסקופי לא רואים. למשל, לא רואים לפנים בדיוק מה עדימה, מה אחרת. כשאדם עוצם עין הוא רואה כבשתי עיניו מפני שהמוח התרגל לדתי עיניים, והוא בטלים. אבל אחרי זמן מה שמאכדים עין, אחרי שנה - שנתיים, הדבר נעשה קשה. למשל, אם תבדוק, תיתן לדיין כוס שימלא מים מהכרז, הכוס והמים שניהם חסרי צבע מיוחד והוא לא רואה. איפה, והוא נוצא את הכיוון רק כששומע את המים בכוס. ככה זה אצל כל בעלי - החיים." אמרתי לו: " ובכן, אתה רואה את האיש הזה ? אני יכול להגיד לך, כיוון שהוא איך נכון והוא בוודאי מצא שכאשר עין שמאל איננה, הוא מוכרח להפנות את העין הימנית, את הראש, קצה יותר שמאלה, כדי שיוכל לראות סימטריה לפניו, אחרת הוא היה רואה רק בצד ימין ומצד שמאל בקושי. אבל אחרי כמה שנים, כיוון שהוא איננו מודע לדבר, התרגל למצב הנוח יותר ועשה זאת מפני שאיננו יודע מה ערך חנועת הראש והעיניים, והנה תראה מה שקרה לו".

זה לא ניקלט במכשיר, וכדי להבהיר להומע אומר כי זאת אומרת שהמצב הזה של העין גורם לבעיות בגב.

כן. אם הראש עומד חמיד על הצד, עמוד השדרה והאגן מתארגנים כך שהראש יהיה ללא כוח. אבל, מה שחשוב יותר, כיוון שהאיש מתויק את הראש ללא חנועה מסמכת לצד אחד, באופן מתמיד, חוליות העוין והצוואר מתחננות. ואם הצוואר לא מתנועע, האזנים לא מתנועעות.

מלפני יוצא כמצבים כאלה, שאחרי 10 - 15 שנה מוכרחים להופיע כאבי גב וכאבי ראש. אמרתי לו: " הנה, אתה רואה, אני לא יודע, קשה זמן עבר מאז שאיבד את העין ? " אמר לי: " בערך חמש-עשרה שנה". אמרתי לו: " אם כך, אולי כבר עכשיו, או בשנה הבאה או בכך שנה דעברה שהוא סובל כאבי גב, כאבי ראש וכאבי עורף. אבל זה החשוב בדיוננו, החשוב הוא שכיוון שדיין רמס"ל הוא ילך לנייט-חולים ויטפלו בו פרופטורים גדולים, ומה יעשו?"

ז. יטפלו בגב...

ח. הם יטפלו בגב, ימתחו את הגב, יעשו מתיחה, אם זה לא ילך יעשו לו חגורה. אחר-כך יציעו לו ניתוח של דוסקוס. עכשיו, אתה רואה שכל העניין טפשי נורא. כרגע שאיבד את העין, לו הרופא שטיפל בו היה מבין שחלוצות העין והראש מארגנות את שרירי הגוף שהוא ללא ספק יודע, הוא היה צריך לאמר לו: "תביט עם העין כפי שאתה עושה כדי שתראה יותר טוב, אבל אתה צריך לדעת שאתה עושה את זה רק בזמן שנחוץ לך לראות. יתר הזמן אתה צריך לשים לב להתזר את הראש לאמצע כמו שהיה תמיד, ולעשות את החלוצה שמאלה רק כשאתה רוצה לראות, בקלות, בפשטות, כמו כולם. לא להתמיד ולשנות את חלוצת הראש לתמיד". לו היה הרופא אומר לו זאת לא היה קורה מה שאני אומר. אתה רואה עכשיו ההבדל בין השיטה שלי לבין השיטות האחרות? - אני היום אחזקן לו את כאב הראש ואח כאב הגב שלי ניתוח, וכלי תרופות. וההבדל בין הגישה שלי לגישה הקלאסית הוא שיעשו לו חגורה וניתוח כאילו היה חולה גם מלכחחילה, כאילו הדבר בא מן השמים. ואתה רואה עוד שלו היו אומרים לו את זה תמיד, לא היו לו כאבי ראש ולא כאבי צוואר. אמר לי: "אם זה נכון מה שאתה אומר, זה עוול. צריך שהלמד באוניברסיטה". אמרתי לו: "אתה לא תצליח להביא לזאת". והוא באמת ניסה ולא הצליח. אז הוא אמר לי: "דין עכשיו כנהירובי, נסע לאפריקה לאיזה דבר, אני אבדוק ואשאל אותך, ואם אתה צודק אני יולח אותך אליך שחטפל בו". זה היה בזמן דדין היה באוניברסיטה בירושלים. ובכן, עברו איזה שבועות, ואני שכחתי את העניין. אני בא אליו שבת אחת והוא אומר לי: "משה, אתה יודע, אני שאלתי את משה (דין) והוא אמר שמה שאתה אומר כבר ישנו - הוא כבר מקבל תרופות נגד כאבי ראש וכאבי צוואר והוא עד לפני 10.00 כבוקר לא יודע מה שמדברים אליו. הוא מטמטם בבקר מהתרופות האלה עד שאינו יודע באיזה עולם הוא". הוא לא היה מוכן לבוא אלי. זה היה לו קשה, מפני שהיה בירושלים אכל כן-נוריון עמד על זה והבענו את ימי ששי אחת"צ והוא היה בג אלי. זה הסיפור. כן-נוריון הלח אלי עוד אנשים. ופעם אחת, היה משהו יוצא מן הכלל. יום אחד הוא מספר לי: "הבט, אני הייתי במצובה, הזמינו אותי לשם. ואיש אחד הביא לי בחור כן 15 - 15 המזכיר אמר לי: "הילד הזה מעריך אותך כל-כך, שאם תלמן את ידו, יהיה מאושר מאוד. באה איזה מפלצת! לא כן-אדם! הביאו אותו אלי, עזרו לו לעמוד, והוא לא יכול היה לעמוד על הרגליים. אני לחצתי לך את היד והייתי מדוכדך ברוחי ומוכרח ללכת לרחוק את הידים". הילד הזה היה כטיפול של פרופסור בלר,

וכשבא מהטיפול הביא לי צילומים למכביר. הנער סבל מסקרברל-פולסי, רשתת מוחין מלידה. היתה לו מין צורה כזו (מדגים). לא היה מסוגל לדבר ברורות ולא לעשות דבר בנוחיות. כשבא הילד אלי התחלתי בטיפול בו. הוא השתפר, החליש בהדרגה, התחיל לדבר והתחיל לקבל צורה דומה יותר לזל כן-אדם רגיל. הוא יכול היה גם לנענע ידיים. באחד הימים אומר לי הילד (הוא ראה איזה מאמר בעתון): "חדרוש בשלום בן-גוריון". שאלתי אותו: "אתה מכיר אותו?" השיב "כן. הוא היה אצלנו, במצובה, ולחץ את ידי". סיפרתי לבן-גוריון: "אתה זוכר את המפלצת הפגש במצובה? אתה רוצה לראות מה אפשר לעשות במפלצת כזו?" , אמר לי: "אפשר לתקן את זה?" , עניתי: "כן, הוא אצלי כבר ששה שבועות בטיפול, תבוא אם אתה רוצה לראותו". שאל: "מתי יהיה הילד פה?" . אמרתי לו, והוא בא לרחוב נחמני 49 לראות את הילד. בן-גוריון יצא כשהוא חיוור ונרגש מאוד, מפני שבאמת היה משהו מרגש בדבר.

ש. אתה הערת קודם שבן-גוריון ניסה להכניס אותך לאוניברסיטה. מה עשה?

ה. בן-גוריון עשה הרבה-וכלום. הוא ניסה לייסד לי מכון, קודם ניסה שיכניסו את עבודתי לאוניברסיטה בירושלים. הוא קרה לפרופסור רחמילביץ... הסענה היתה כזו: אי אפשר להכניס קורס חדש כזה במקום פיזיאותרפיה לאורתופדיה, מפני שראשית, אין מורים ושנית, אין ספרים. ובסוף אמר רחמילביץ: "אני לא מבין בענייני ממשלה ולא מתערב - אתה אל תתערב כאן". אבל בן-גוריון ניסה למצוא אדמה ולבנות מכון. יש לי התכניות שכבר עשו. הוא קרה לגולדמן ולוויסגל שימצאו את הכסף ושמעון פרס היה המארגן, ולא עשה כלום. בן-גוריון נסע איתי למכון וינגייט ואמר: "טוב, אם לא יכולים לעשות, אני נותן לך את מכון וינגייט", אבל אני לא רציתי בזה, ראשית מפני שזו רחוק, ושנית מפני שידידים שלי בנו את המכון ופתאום שיקחו אותו מהם ויתנו לי? אמרתי לו שאינני רוצה בכך ושאני ממשיך ככה. אבל הוא אמר: "אראה לך חוכמה ואדמה." (ואמנם דובר באדמה שעליה בנוי הפלנטריום כיום) ואפילו פסד העתיקות בדק שבאדמה אין עתיקות והרשה לנו לבנות.

ז. כזנים האחרונות ניסיתם להתגבר על הכעיות של הגיל המבוגר?
ה. או, וודאי. היו קשים כאלה, היו לו כאבי כתף. אני הייתי כחול, עשו לו כל מיני טיפולים שאינני רוצה להגיב עליהם. זריקות וגם וכל מיני דברים כאלה, אבל הקאבים נמשכו. המצב הגיע לידי כך שהצירות כאמריקה חיפשו אותי. מצאו אותי בלונדון ולכסוף מביאו אותי הנה, ושבועים אחרי זה לא היו לו כאבים ככתף.

- ס. אתה הרגית אצלו איזון שקיעה, שיכחה ?
- ח. וודאי, כשנים האחרונות התאונן יותר ויותר. היה דבר כזה אצנני יודע מי, ארה"לה או מישהו, היו בעצם כעין המפקד'ם שלו, הוא לקח...
- ז. מי זה ארה"לה ?
- ח. ממשרד הבטחון ובייחוד מנהל משרד הבטחון דעשניר - חיים ישראלי. כשנים האחרונות, מזמן מוחה של פולה, סיבל עליו כן-גוריון את המרות, כאילו לאנשים האלה יש רשות להשתמש בו לצרכיהם, לצרכי המדינה. הוא לא ידע לאן לוקחים אותו. היו אומרים לו... למשל, הוא שאל: "ארה"לה, מה יש לנו מחר ?" אמרו לו: "הולכים ליקב בראשון, לעשות שם איזה צילומים"... הוא לא ידע: מראש. הוא רק ידע שהוא צריך להיות ביקב. בצורה כזו הוא כאילו יותר על הירומה שלו. אחס כגילו אינו יכול להרשות זאת לעצמו. ברגע שהוא עושה דבר כזה... הוא חדל להיות שליט בעצמו.
- ז. כאדם פרטי הוא היה קצת חסר אונים ? ככן אדם ולא כראש ממשלה, כאדם שאוכל, שותה, ישן - האם היה קצת חסר אונים ?
- ח. לא. לגמרי לא. הוא רצה להיות מועיל כפי יכולתו באותו זמן. הוא נענה להוראות ברצון. עו" דבר משונה : הוא בכלל לא הצטרך על כך שהוא אינו יודע מה שקורה במדינה. לשאלתי אמר: "לא הקיבתי, אני לא יודע בכלל, מה זה חשוב, איני מתערב". השנה - שנתיים האחרונות הוא לא ידע בכלל מה שקורה במדינה, אלו אם כן באו וסיפרו לו.
- ז. אתה חושב שהיתה איתך השפעה לעובדה שאתה היית כבר אז כאמריקה ?
- ח. החשש שלי היה בזמן שעזבתי אותו שיקחו אותו לכית-חולים ויחטילו לתה לו תרופות קשות שלדעתי הן מזיקות לו. אילו הייתי פה, אני רוצה לחשוב שהיו לו עוד כמה שנים טובות, ללא ספק. אני מרגיש ככה. זו, כמובן, הרגשה זאי-אפשר להוכיח זאת. הוא קיבל תרופות שעוזרות במקצת. ושמרעילות את הגוף, מפני שאלה חומרים שהגוף לא יודע להשתמש בהם. אין מכשיר שמפריש זהב בגוף, הגוף יודע להפריש אוריאה, יודע להפריש חומרי עיכול; חומרי ריקבון. יודע להפריש זיעה - אבל זהב לא נחוץ לגוף. אם נוחשים זריקות זהב זו הכבדה על כל הגוף.
- ז. מה יש לי שאלה: האם כשעמד לפני הכרעות, התייעץ איתך ? לא במובן אם להחקיף את מצרים - זה אני מניח שלא (יכול להיות שתגיד שכן), אבל האם דיבר על מתודה - איך לנתח דברים, איך לגשת לבעיות ?
- ח. לא, אבל מה שהיה עושה, זה כשרצה שראשו יהיה צלול, היה מקבל זיכור לפני זה. למשל, כשהרוסים איימו שיעשו השד יודע מה...
- ז. נובמבר 1957 ?
- ח. כן. הוא ביקש ממני לבוא, נסעתי לירושלים, באתי בשבע בערב לביהו ופולה פתחה את הדלת ואמרה: "מה, אתה בא לבלבל את המוח כשכל המסלה יושבת". הוא דמץ את הדברים, יצא ואמר: "חירגעי פולה, מירגעי". אמרו לי שלום. היו שם אשכול, ספיר דיין, נחמיה ארגוב ועוד מישהו, אינני זוכר מי. וכן-גוריון אמר להם: "רכוחי, ננוח רגע. אני עולה עם משה לזמן מה וחייב אחזור". נחמיה אמר

לו: " אבל אנחנו מחכים לסלפון מאיזהאואר". אמר: " ובכן, המסור את השיחה למעלה ". ואנחנו עלינו, נתתי לו שיעור, בלי שיחה.

זאת אומרת התעמלות ?

זה לא התעמלות. זה מין דבר שמארגן את השקט במערכת, את הנשימה, ומשחרר את הרוח והגוף מכל לחץ מיותר. זה מין דבר כזה צריך להתנסות בו כדי לדעת. אז עבדתי בעיקר על אירגון הראש והעיניים. אבל בלי לדבר, הוא שכב על המיטה והיה כל-כך רגוע וכל-כך שקט. פנה אלי כרגיל בנחת ולא ידעתי שזה רגע גורלי כזה, שלמטה מחכים כולם כשכלל להחליט, ומחכים לסלפון. והסלפון כאמת כא והעכירו אותו למעלה, לחדר למעלה, למיטה. והוא שכב על המיטה ולקח את הסלפון וישב ודיבר בלי נעלים עם איזנהאואר. אני הקשבתי מרחוק וחשבתי (לא נראה היה שאיכפת לו שאני שומע) שיהיה לו נוח לדבר מה שהוא רוצה כלי עדים. ויצאתי לחדר שני. הוא פנה אלי ואמר לי : " שב, שב. " הוא גמר את השיחה ולא אמר דבר. ושכב. אני גמרתי איחור... והוא ירד לישיבה. זו הישיבה בה החליטו לעזוב את שרם-א-סייך.

זה היה באותו לילה שדיבר כרדיו, בחצות הלילה ?

אני חושב.

האם היו מקרים של טיפולי הרפיה, טיפולים, במצבים אחרים, כמו כנרעת לבון ?

קשה להגיד. היו זמנים שהוא תמיד היה נוסע לשדה-בוקר. אני לשדה-בוקר יכולתי לנסוע פעם בשבוע, פעם בשבועיים. וכשהתחיל להיות לו קשה, התחיל לכוא הנה לחל-אכיב. ולכוא זהה לשיעור אחד - גם טיפשי. היו פעמים שנהג לנסוע הנה וחזרה. אמרתי לו: " הבס, זה מעייף אותך יותר"; אמר: " אני לא עייף". ופעם אחת נסע יום שלם במכונית, ואז אמר לי: " אני לא מבין מה שקרה לי. אני, במכונית אף פעם לא טהעייף והיום יצאתי מהמכונית ולא ידעתי אם אוכל לעלות במדרגות והתפסתי ושכבתי לישון. אני לא יודע מה קרה לי ". אמרתי לו: "אתה יודע מה קרה לך ? נהג כססי, כשהוא יושב כל היום בטקסי, הוא כערכ חצי הרוג ". הובילו אותו יום שלם בשביל איזה פילם עזרו, לקחו אותו לחיפה, ולראשון, ולירושלים. אומרים לו והוא נוסע. וכשגמר בא אלי בשש, ואמר: " רציתי לכוא כשבע אבל לא ידעתי אז אוכל לעלות את המדרגות. מה אתה אומר, מה קרה לי ? ". הוא צוץ לא הבין שאדם יכול להיות עייף. וכזה עסקנו. זה היה השחרור שלו. אני טוען שחוסר היכולת להתנועע לא בא מזיקנה בלבד, או מעיינות איברים, אלא, בעיקר, מחוסר אירגון טוב כמות. השרירים צצים לא כחעייפים, אלא חאי המוח העוסקים בהם עובדים, והיחור

צריכים להיות בלוצים. ואלה הבלומים כל הזמן, סובלים ויוצרים יחד עם היחר הרגשה של עייפות, וזה הורס אותם. לכן, הכרח הוא לשנות את דרכי הפעולה. באופן תיאורטי, אם אין לך תחליף לאופן הפעולה, אתה כמו מכונה, כמו עכביש, שפועל באופן קוטפלסיבידאוסומטי. לאדם יש בחירה חופשית. מה זה בחירה חופשית? בחירה חופשית פרושה שיש לך שתי אלטרנטיבות, לכל הפחות, ואתה יכול לבחור בזו שאחך רוצה. אבל אם אין לך? אם אתה מוכרח לענות או להגיב תמיד באותה הדרך, אין בחירה חופשית, זו יותר כפייה.

למשל, ראיתי אותו בשדה-בוקר ב-1958 כשהמרשלד ביקר אותו. המרשלד - אני לעומתו ננס. אבל בן-גוריון שהיה נמוך היה זריז. הם הלכו והמרשלד בקושי השיג אותו. ברור היה שהוא חשב על דבר הזליכה. הוא היה אז יהודי בן 70.

כן, הליכה. זה אחרי שלמד להתנועע, איך לקום, איך לעשות גם העמידה על הראש - זה גם כן סיפור ארוך.

כאן אני נחקלתי בשם שלך לראשונה.

למה לימדתי אותו עמידה על הראש? כל העולם התנגד. אבל בגמור קום כל עם העניין של הזליכה. בזמן שהתחיל לעשות את הצעדים האלה, היו אנשים שטילפנו ורצו לדבר איתו והוא אמר: "לי אין יבן, אבל אם אתה רוצה, תבוא איתי לצעדה, יש לנו שעה שנוכל לדבר". באיזה אדם צעיר מירושלים, מישור מהאוניברסיטה והלך איתו. לבחרת אמר לי בן-גוריון: "משה, אני לא מכין, אדם צעיר, יש לו כנפי צניחה. הוא הלך איתי, ופתאום התחיל לעמוד ואני פונה אליו ומסתובב כשכיל ללכת חזרה. הוא ישב בג'יפ. הוא לא יכול היה להמשיך ללכת".

כעניין העמידה על הראש, אפשר לשאול מה זה חשוב לעמוד על הראש או לא לעמוד על הראש. אם כי זה חשוב - זה לא הכרחי. מיליונים אנשים לא עומדים על הראש, ויש ביניהם גאונים... אבל אמרתי לכן-גוריון: "הבט, אתה יש לך גוף קטן, ואתה אף פעם לא התבאית בגופך, ואף פעם לא שמת לב לגוף הזה מפני שלא נתן לך, לדעתך, שום יחרון בהשוואה לאחרים והנאה מועטה. ולכן אתה הזנחת את זה. בגזירותך התחלת להתעסק בדברי שכל. אבל אני לא מאמין שאחך עד היום לא חולם על דברים גופניים, כמו אצל הצעירים שלא יכלו לעמוד עם נשיב צעירות. כל עלומיך עברו כציונות וכליכוד ודברים אלה, וכאח להיות אדם מכובד בלי שהיו לך ימי עלומים כמו לכולם. הוא מסר לך גם היום. חחשוב טוב וחראה שאתה חולם על זה. חולם ולוונות טכניים כאלה, שלא הגשמת ושימשכו כל הזמן שלא תמצא דרך לרומ, ולאדם קטן יש יכולת יותר טובה מאשר לגדולים, אם הוא מתמסר בה טוב. ולכן אני רוצה שתעשה דבר שלדעתך זה דבר של קרקס ולו ביית יודע לעשות את זה, היית מרגיש שאחך יכול ללכת לקרקס.

מה זה? איזה דבר אתה לא יודע לעשות בכלל? יאף רעם לא עשית כל החיים? אני אומר לו: "אתה תעמוד על הראש, ותראה שחששה זאת יוחה טוב מרבים צעירים ממך". והוא אומר: "איך אני אעמוד על הראש? אני לא יודע לעמוד על הראש". אמרתי: "זה יקח לך שנים. אתה יודע למה? - לא מפני שצריך שנתיים, צריך חצי שנה כשכיל זה, אבל, אתה אדם בן 70. ולהעמיד על הראש אדם שאף פעם לא עמד על הראש - הסכנה היא בשכילי לא בשכילך. אם יש לך יסוף וכ כראש - אז אני אהיה הקיץ. אתה תמות - מה איכפת לך, אבל פלונקרינו יהיה זה שהרג את בן-גוריון. גם יהיה לי עסק פלילי". אחותו של נהרו באה ואמרה לו - כל המשפחה שלנו עומדת על הראש - אני ואמי ואחי. כולם. אבל, אף אחד לא התחיל בזה בגיל 70. אנחנו התחלנו זאת בילדות. אני מיעצת לך לא לעשות את זה בגיל 70. אחר-כך טילפן רחמילביץ ואחר-כך פרופסור יפני כתב לו לא לעשות זאת. היתה לנו שיחה ואני אמרתי לו: "הבס, אנחנו נעשה את זה כהדרגה כזו, שבהתחלה אתה תראה וורידים קלים כעיניים שיתפקעו, ויהיה לך אדום כעיניים והוורידים החלשים יתפקעו אחד אחרי השני, אבל בהדרגה כזו שאתה אפילו לא חדע, ואחר-כך יצא זכזה אתה תדחה את השפך דם בראש, התפקעות של ווריד, לשנים רבות".

זה איזה ניל הוא עמד על הראש?
אני לא התעסקתי בזה יותר, אבל עוד שנתיים לפני שמת אמר לי שהוא עומד על הראש בעצמו, כל כוקר. ואתה יודע, בגנע שהצליח לעמוד על הראש, לא היה אדם יותר מאושר מהאיש הזה. אלוה ידע שהוא סידר את הפרסומת, לא אני, ושבתכריה הוא התחרה ביהודי פנומין, אני חושב שהיה גאה לעמוד על הראש. יהודי מנוחין היה כ"לי כנרת", בן-גוריון אמר שהוא יכול לעמוד יותר זמן ממנו... אתה בזכרת כאן כמה פעמים קודם את השם רחמילביץ, שהוא יהודי מפורסם מאוד אבל מאוד מחשיב את עצמו, אם מותר להגיד כעדינות. מה אתה אומר?

אני מניין שכיר אותו, לא דיברתי איתו אף פעם - רזו לזכותו.
יש לי הרועם שהוא לא מאוהב בך.
אני יודע בלר, זלכמיאר, שטרייהלר ואחרים שכן מעריכים אותי. בלר שלח לי מילים מפני שמעט טיפחתי בחולה מסוכן שלו שמצבו כל-כך הוטב, וזהו בעזר האמין שאפסרני. הוא שלח לי כמה אנשים עדת היום.
אני יודע לי עוד שאלה. כולם יודעים מה שהיה בין בן-גוריון וגולדה. היה משהו נגד לא רציונאלי ביניהם. התקוטטו, כמו שקורה אצל פוליטיקאים. אולי זה לא הם לא נהנו את הקשרים לבמרי.
אני יודע בן-גוריון אפילו בא והושיט לי את היד יום אחד.
אני יודע בן. הם אמרו דברים קשים. היא היתה יותר מאופקת ממנו. איך אתה מראה את זה?

אני לא יודע. אני כאותן זמן, בשנים שבולדה... הייתי כל-כך מודאג שיש נוסע לחו"ל. בן-גוריון עבר לגור בשדה-בוקר במקום בחל-אכיל.

ז. עניינך שבינו לבין אישים - המקרה הכולט ביותר היה עם בגין.
 ח. היו רבים כאלה ולא עם כולם זה יצא לסוכה.
 ז. אחה יכול להסביר? (ח). למשל כיחס לדיין. פעם, אחרי שהיה
 בטיפול, שאל אותי בן-גוריון מה דעתי עליו, ואמר לי: "גם
 אני חושב מי ימלא את מקומי". הוא חשב אז שזה האיש שיכול היה
 למלא את מקומו, אבל הוא צעיר ועשה שגיאות. אולי בעוד עשר -
 חמש עשרה שנה. ועל יגאל אלון יש דברים כאלה שלא נוה לומר.
 השיחות על דיין, אלון, אבא אבן ודברים כאלה - מאוד לא נוה
 לי לדבר עליהם. את הדברים הטובים כבר אמרתי ופרסמתי בעתון,
 אבל הוא נס אמר דברים קשים על כמה אנשים ובאופן כוסה מאוד.
 אותם אני לא יכול להגיד. יום אחד, בשבת בבוקר, אני באתי
 ונתתי לו שיעור והוא עוד לא החלש. בוקר הוא חיכה לי. ובכן,
 כשבאתי, דווקא באותו יום הוא שוחח איתי על איזה דבר, אינני
 זוכר על מה זה היה והתמהמהנו. פתאום הוא מכיס: "משה, מה
 העצה? עניתי לו: "אוי", "זו אומר". "לורד נייטן (אחה
 יודע, זה שהיה מעורב בענייני רכש ועוד, יהודי מלונדון) פה,
 ואני הבטחתי לו לפגוש אותו ואני כבר מאחר ברבע שעה, חרד אליו
 וחזרתי איתו עד שאני אחלש" זה היה בקומה העליונה, ואני יורד
 לפסטה ומוצא את הלורד נייטן משוחח עם פולה. קרה שאני נכנסתי
 מהחדר שכן-גוריון היה בו, והלורד כבר לא זכר בדיוק את בן-גוריון,
 כנראה לא ראה אותו הרבה שנים. כשאני יצאתי הוא חפס אותי, קם
 (הוא ישב ליד פולה) אחז בשתי ידי ואמר: "כמה טובים מראיך".
 אני עניתי: "נעים לראותך שוב".
 הוכרתי לו באיזה חנאים נפגשנו בלונדון. ובמשך זמן מה הוא
 ברגיש מאוד לא נוח. וכשכן-גוריון ירד, הוא כבר התחלבל, כך
 חפס את ידי בן-גוריון כאותה צורה שחפס אותי, הם הלכו ועלו
 למעלה, ופולה התחילה לנזוף בי: "מה זאת אומרת! הוא אינו
 מכיל כינך וכין בן-גוריון? אחה ובן-גוריון? איך הוא יכול
 לסווח?" היא כעסה עלי שהוא טעה. זה סיפור המעשה. ויש עוד
 סיפור: אני הייתי פעם נוכח בשדה-בוקר כשהיה מקפרסון מקנדה,
 וגלור רוסטילד וגולדמן. והיו דברים מאוד מצחיקים, מעניינים,
 שראים את אופיו הנפלא של בן-גוריון. אני חושב על יחסו לפולה -
 אינני מכיר אדם בעל סובלנות ורגש כמוהו. היא היתה אומרת דברים
 נאלה שאיש אחר היה כועס בה. והוא אפילו לא היה מראה שנעלב או
 נזע לו. רק פעם אחת... שמעתי נזיפה אחת ממנו לפולה, וזה
 ודוקא יהיה כיחס אלי. אנחנו ישכנו ערב אחד אצלו, בשדה-בוקר.
 בערב לא היה מה לעשות. אני הייתי צריך לכתוב מאמר בשביל איזה
 עיתון כאנגליה. מאמר על העבודה שלי. והוא ישב וכחכ. ישכנו -
 הוא ליד השולחן דלו ואני ישבתי בצד השני וכתבתי עד עשר בלילה.
 אז לי: "אני רואה שאתה כותב בהציפות כזו, אחה כותב בקלות
 כזו". עניתי לו: "כן, בבקשה, תקרא". הוא קרא את המאמר

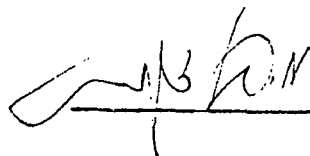
ואמר: "אני לא יכול לכתוב במהירות כזו, אני צריך לחשוב ולחקן, אני חושב שאתה כותב נפלא". ככה ישבנו. הוא ישב, במצב רוח יוצא מן הכלל. אחר-כך הקריא לי את שלו ואמר: "חראה, כל משפט שאני כותב פה הייתי רוצה לשנות". ואחר-כך אמר: "חראה, אתה כתבת 12 עמודים ואני כתבתי שלושה". אני חשבתי שלבן-גוריון קל לדבר אבל לכתוב, היה כותב אכל... באותו רגע, נכנסת פולה. זה היה כבר עשר ורבע, היא נכנסה ואמרה: "משה למה אתה לא נותן לן לישון? מה אתה מדבר איתו? כבר 10.30!" היה עשר ורבע. ופעם ראשונה במשך שנים שמעתי אותו נוזף כה. אבל הוא נוזף כה בצורה כזו. הוא אמר לה: "פולה תפסיקי, את יודעת שאת לא מבינה בדברים כאלה". בעדינות כזו, נוזף כה רק בסוף שבקולו כשעיניו מכיעות חכה. עכשיו, היה פעם עניין, כאותה ארוחת-צהרים ידועה, שהיה בעצם גם לא נעים לי, זה משהו שהביא איתו את ארוחת הצהרים לשם. והיו שם פולה, בן-גוריון, גולדמן, אני חושב שהלורד רוסוילד ופרסון, ראש ליסכת המסחר הצרפתית ואשתו (בצרפת לראש ליסכת המסחר יש מעמד שני לנשיא) ומשהו הביא, אני חושב רוסוילד, את ארוחת הצהרים.

בחדר הזה לא כבר?

היפך. הם הביאו איתם ארוחת צהרים, כל מיני כשרים מעושנים כפי שתמיד היו אוכלים. זה עסק שלם. (אלה סיפורים מצחיקים מאוד, אבל אופייניים מאוד לבן-גוריון). אכלו, וכשגמרו אומר פתאום בן-גוריון שהוא הולך לרחוץ כלים. אז פולה אומרת: מה אתה אומרים על השוויצר שלי, אפשר לחשוב שהוא תמיד רוחץ כלים, לפני אורחים הוא הולך להראות שהוא רוחץ את הכלים". הוא אמנם הלך לשם ומשהו מהאורחים - גולדמן - הלך גם כן וגם, כמובן, דיברו שם אבל רחצו את הכלים. פעם קודמת, הייתה ארוחת כזו עם אנשים, עם הצרפתי הזה, פירסון, אבל גולדמן ובאחרים כבר לא היו, זה היה בחדר האוכל, ושם ישבנו ליד שולחן לחוד, ואיזה "שמק", בחור צעיר, אולי בן 18, ישב ככה. בן-גוריון ישב בקצה אחד, לידו ישבה אישה של נשיא לשכת המסחר הצרפתית והאיש עצמו ואחר-כך פולה בצד זה. פירסון ישב לידו. עמד הבחור והלך לדבר עם הבחורים מהצד השני. וישב על השולחן, ז"א בין הצלחת שלי ובין הצלחת של בן-גוריון, ישב זה מנגלים בצורה כזו (מדגים) פולה רצחה לעשות סקנדל, היא רחשה. ובן-גוריון אמר: "שש... הוא חבר מיומן, יש לו ידע". והוא נשאר ככה. טוב, הנישו אוכל ואז עוד היה העלבוניק והיו להם כפות ממחכת שאפשר לשכור את השיניים והגבות הזו, אשתו של הצרפתי, נעשתה ירוקה, ראו שיש לה נזיל-נזל. היא לא יכלה לנגוע במרק הזה, בצלחת העמוקה הזו, והעלבוניק שעומד באמצע השולחן, היא לא אכלה והיחה מוכנה

להקיא. והאיש בעצמו אכל ואמר משהו כמו " יפה מאוד ".
כשגמרנו את הארוחה אמר : " שלשום סעדתי על שולחנה של מלכת
אנגליה, אני לא אכחיש שהארוחה הייתה טובה יותר, אבל הארוחה
הזו, בתור ערך אנושי, עולה עליה. אני חושב שעליהם זה עשה רושם
יוצא מן הכלל. אחר-כך גמרו והלכו מחדר האוכל החדש לצריף
של בן-גוריון, בדרך, היו שני ברושים צעירים, אתה יודע ששחלו
שם הרכה עצים, ושטפו את האדמה במים רותחים, ושני ברושים גדלו.
הם היו בערך שני מטר גובה, כצבע ירוק נפלא כזה, אבל ראו מאוח
הורים ורק שניים היו. אז פירסון אמר: " איזה יופי של עצים "
ופולה אומרת: " מה זה עצים ? שחל אלפיים ויש שניים ! ".
זאת היא אמרה כאנגליה. בן-גוריון לא אמר מילה. נחן לה לגמור
ואחר-כך אמר: " כמובן שחלנו פה. שטפנו במים רותחים חמש
פעמים, גדלו שניים, סימן שאם נשטוף עוד מעט. אני מסווה
שבפעם הבאה שתבואו יהיה הכל מכוסה ברושים ". כזה הוא אומר
והיא אומרת: " עשרה בחורים עזבו אהמול וחזרו הכיתה ".
הוא שחק ואמר: " ולמה שלא ילכו ? הם בחורים צעירים, גמרו
את הביטנסיה בארצות הברית הם חופשיים, כאן הם נחננו לנו שנחיים
עבודה, אם אחר-כך אחדים רוצים לשוב הביתה מדוע לא ? אבל יהיה
מחזור שני " וככה היא אמרה דברים כאלה, לפני האנשים האלה,
כדיכרה אליו, והם כניראה הרגישו שלפניהם דכות של קסנטיפה,
ולאט לאט יצא בדיוק להיפך - שפירסון וכולם הקשיבו לו ודיברו
בהבנה.
ו. ועכדיו אני נגיע לאלה האחרונה שלי שאולי יוחר מדי טקיפה.
אם הייתה יכול להגדיר איזה בן-אדם היה בן-גוריון וכהשוואה,
אהה, שסיפלה באנשים פשוטים ובאנשים גדולים, איזה בן-אדם היה,
כאשר אהה כסכם ?
ז. אני יכול להגיד רק דבר אחד. ביחסיו של אדם לאדם, לא פגשתי
אדם חביב יותר. במשך השנים לא קרה לנו שהיתה איזו נימה לא
נעימה של הרעומת או של אי שכיעות רצון או של אי הבנה. מצאתי
אדם נוח, מנומס, פשוט. אדם כל-כך פשוט ביחסיו (בכל אופן
איני יודע איך היה עם אחרים), שהוא תמיד עסק בעניין, והיחסי
האישיים שהיו - היו חביבים למעלה מכל מה שאפשר, אפילו, עד
כדי כך שכשהייתי צריך לצאת בחוץ ליד השוטרים, הוא רצה שאצא
ראשון. אמרתי לו: " לא לכבודך שאצא ראשון ", והייתי צריך
לשכנע אותו שיצא לפני. פעם למשל, עשה מעשה יפה מאוד. כאחי
פעם בשבת בבוקר וילדות קטנות ברחוב הכירו אותי מפני שכאחי
לשם לעיתים כללך שרובות. הילדות אמר לי: " אתה הולך
לכן-גוריון ? תן לו את הפרח הזה ושיביס אלינו דרך החלון.
שיראה? מצאתי שזה היה כל-כך יפה. עליתי למעלה ואמרתי לו :

"הבט, הבאתי לך פרח, אבל הפרח הזה הוא לא ממני. אני חושב שהוא שונה יותר. יש שם שתי ילדות שהביאו את הפרח הזה וכיקשו שאמסור אותו לך. אולי תביט אליהן דרך החלון? " הוא הלך, פתח את החלון ודיבר עם הילדות והודה להן, והראה את הפרח והן היו מאושרות. וראית שהאיש הזה יש לו חמימות כזו... הוא קרא את הספרים שלו, כתב, וכשהיו ספרים שעניינו אותו, תמיד נתן לי. יש לי כמה מתנות שהוא נתן לי. יש לי כמעט כל ספר שלו עם הקדשה. הנה, זה ספר הזכרונות שלו, ובהקדשה כתוב: "לדר' משה פלדנקרייז, בהוקרה וידידות עמוקה. חתום, דוד בן-גוריון. 5.12.71". יש לי את כל ספריו. אנשים אמרו לי ש"כיבדות עמוקה" הוא לא כתב לרכיבים...
ש. אני מודה לך. תודה רבה.

חתימת המרואיין:

תאריך: 24.1.80

3.11.76